

PРАВНА ЗАШТИТА STARIJIH OSOBA U MEĐUNARODNIM DOKUMENTIMA I ZAKONODAVSTVU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

BORJANA MIKOVIĆ¹

Odsjek za socijalni rad Fakultet političkih nauka Univerzitet u Sarajevu

Sažetak: U radu su, uz određenja pojma starija osoba, prezentirani i analizirani najvažniji međunarodni dokumenti iz oblasti posebnih prava starijih osoba usvojeni na nivou Ujedinjenih nacija, Vijeća Evrope i Evropske unije. Njihovo usvajanje potaknuto je kontinuiranim povećanjem starijeg stanovništva, što danas čini jedan od bitnih izazova razvijenog svijeta, tako da ljudska prava, položaj u društvu, kvalitet života i politika zaštite starijih osoba sve više postaju predmet interesiranja političke, stručne i naučne javnosti. Pri tome, starije osobe, iako jedna od najvulnerabilnijih društvenih grupa kojoj su neophodni posebna zaštita i specifična ljudska prava, za razliku od djece i osoba s invaliditetom, koji također pripadaju ranjivim grupama, još nemaju sveobuhvatan pravno obavezujući međunarodni instrument, Konvenciju o pravima starijih osoba, usvojen na nivou Ujedinjenih nacija.

Nezadovoljavajuća zaštićenost, odnosno primjena postojećih međunarodnih standarda neminovno se reflektira na položaj, zaštitu i (ne)ostvarivanje osnovnih ljudskih prava starijih osoba u Bosni i Hercegovini koja, prema posljednjem popisu stanovništva (2013), s procentom 14,2 % starijih osoba s navršениh 65 i više godina u ukupnoj populaciji stanovništva, te procjenama Svjetske banke (2007) da će do 2025. godine jedna petina do jedne četvrtine stanovnika imati više od 65 godina, pripada zemljama s visokom stopom tzv. demografske starosti. U istom kontekstu, s obzirom na državno ustrojstvo Bosne i Hercegovine, dva entiteta i distrikt, te činjenicu da na nacionalnom nivou ne postoji odgovarajuće zakonodavstvo, posebno iz oblasti socijalne politike, zdravstvene zaštite i porodičnog prava, u ovom radu ostvarivanje prava, položaj, potrebe i politika zaštite starijih osoba analiziraju se većinom na nivou entiteta Federacija Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: starije osobe; pravna zaštita; međunarodni dokumenti; domaće zakonodavstvo.

¹ Kontakt e-mail: borjana.mikovic@fpn.unsa.ba

Abstract: The paper presents and analyzes the most important international documents in the field of the special rights of the elderly adopted at the level of the United Nations, the Council of Europe and the European Union, along with definitions of the term elderly person. Their adoption is motivated by the continuous increase of the elderly population, which today constitutes one of the essential challenges of the developed world, so that human rights, position in society, quality of life and the policy of protection of the elderly are increasingly becoming the subject of interest of the political, professional and scientific public. At the same time, the elderly, although one of the most vulnerable social groups that need special protection and specific human rights, unlike children and people with disabilities, who also belong to vulnerable groups, still do not have a comprehensive legally binding international instrument, the Convention on the Rights of the Elderly person, adopted at the level of the United Nations.

Unsatisfactory protection, i.e. the application of existing international standards inevitably reflects on the position, protection and (non)fulfillment of basic human rights of the elderly in Bosnia and Herzegovina, which, according to the last population census (2013), with a percentage of 14.2% of elderly persons aged 65 and over years in the total population, and the World Bank (2007) estimates that by 2025 one fifth to one quarter of the population will be over 65 years old, belongs to countries with a high rate of so-called demographic age. In the same context, considering the state structure of Bosnia and Herzegovina, the two entities and the district, and the fact that there is no appropriate legislation at the national level, especially in the field of social policy, health care and family law, in this work the exercise of rights, position, needs and the policy of protection of the elderly are mostly analyzed at the entity level of the Federation of Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *elderly people; legal protection; international documents; domestic legislation.*

Uvod

Povećanje udjela starijih osoba u ukupnoj populaciji stanovništva predstavlja jednu od karakteristika većine evropskih država, što ima niz različitih posljedica od kojih je jedna sve nepovoljniji omjer radno aktivnog i penzioniranog stanovništva. Pri tome, udio evropskog stanovništva u ukupnoj svjetskoj populaciji se sa 22% 1950. godine u 2008. godini smanjio na 12%, uz procjene da će u 2050. godini iznositi svega 7% (UN, Ekonomsko i socijalno vijeće, 2008:119). Navedeni trend nije zaobišao ni Bosnu i Hercegovinu (BiH), koja je, prema posljednjem popisu stanovništva (2013), imala 3.531.159 stanovnika, što je znatno manje u odnosu na prethodni (prijeratni) popis stanovništva (1991), kada je evidentirano 4.377.000 stanovnika.² Uzrok tome, pored stradanja i migracija za vrijeme rata u BiH (1992- 1995), treba tražiti u poslijeratnom prisustvu sve veće emigracije, koju nekoliko proteklih godina karakterizira pojava da, umjesto pojedinaca, zemlju većinom napuštaju čitave porodice. Ovakvo stanje, pored kontinuiranog smanjenja ukupnog broja stanovništva, povratno utječe na povećanje broja starijih osoba čiji udio u ukupnom broju stanovništva, za razliku od ranijih popisa gdje je evidentiran blagi porast,³ prema pokazateljima posljednjeg popisa (2013), bilježi nagli porast, tačnije procenat od 14,2%. Navedeni podatak je gotovo podudaran s procjenama Populacionog fonda Ujedinjenih nacija, Odsjek za ekonomska i socijalna pitanja (2005), da će u BiH procent starijih od 65 godina do 2015. godine porasti na 16,7%. Na tragu navedenog bile su i procjene Svjetske banke (2007), da će u zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza i devet zemalja Istočne Evrope, među kojima je BiH, do 2025. godine jedna petina do jedne četvrtine stanovnika imati više od 65 godina. Pri tome, postotak starijih osoba 65+ najbržim tempom će rasti u BiH, za koju se predviđa da će do 2025. godine doći gotovo do udvostručenja stope starijih osoba kojima će biti potrebna tuđa pomoć (Miković, 2016:103). U istom kontekstu, prema Projekciji stanovništva Federacije Bosne i Hercegovine od 2020. do 2070. Federalnog zavoda za

² U BiH broj stanovnika, prema sljedećim popisima stanovništva bio je: 1961. godine 3.277.948; 1971. godine 3.746.111; 1981. godine 4.124.256 (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2022:17).

³ Prema sljedećim popisima stanovništva udio starijih 65+ u ukupnoj populaciji u BiH bio je: 1971. godine: 4,7%; 1981. godine: 6,1%; 1991. godine: 6,5% (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2021:19).

statistiku, porast starijih osoba 65+ u ukupnom broju stanovništva u 2030. godini iznosit će 21,8% (2020: 9), s tim da je, prema nezvaničnim podacima, navedeni postotak starijih osoba evidentiran već 2024. godine.⁴

Nasuprot povećanju broja starijih osoba, stopa prirodnog priraštaja stanovništva u BiH kontinuirano pokazuje opadajuću tendenciju, da bi 2021. godine iznosila -6,7.⁵ Slično stanje je i s brojem stanovnika od 0 do 14 godina, čiji je udio u ukupnoj strukturi stanovništva od popisa iz 1971. godine u kontinuiranom padu.⁶

Danas u BiH generacije starijih osoba, posebno penzioneri s najnižom penzijom,⁷ kojih je oko 60% od ukupnog broja 689.856 korisnika penzije u 2021. godini, (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2023) žive u siromaštvu, obespravljani i napušteni od društva, a nerijetko i od najbližih srodnika. Uz to, problem u Federaciji Bosne i Hercegovine predstavlja i nepovoljan odnos broja penzionera i broja nezaposlenih, koji je u 2021. godini iznosio 1:1.25, čime se ugrožava ekonomska održivost penzionog sistema, budući da je minimalni odnos za njegovu održivost 1:3 (Miković, 2024:149 i 150). Život u neimaštini neminovno pogoršava zdravlje starijih osoba, a svakodnevna izloženost ageizmu, odnosno „diskriminaciji po osnovu kalendarske starosti“ (Pejčak, 2001: 86), dodatno urušava njihovo dostojanstvo. Takvim postupanjem kao da se svjesno nipodaštava nesporna činjenica da su starije osobe biološka pretpostavka mlađih generacija koje, pored svjesnosti da će i same ostariti, starijim osobama trebaju zahvaliti na sopstvenom postojanju (Miković, Bašić 2017: 102).

S druge strane, odnos prema starijim osobama, čak i u državama koje su članice Evropske unije, kao i u najrazvijenijim državama svijeta, i pored poduzetih mjera, prvenstveno u dijelu poštovanju osnovnih ljudskih prava i

4 Izjava ministra vanjskih poslova s pozivom na podatke s kojima raspolaže UN, na televiziji N1, 30. 7. 2024. godine.

5 Stopa prirodnog priraštaja stanovništva u BiH s 5,9 u 1996. godini za narednih 10 godina, odnosno 2006. godine spala je na 0,2. Negativna stopa, koja je prvi put zabilježena već 2007. godine (-0,3), kontinuirano se povećava, tako da 2021. godine iznosi -6,7 (v. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2021:22).

6 U ukupnoj strukturi stanovništva osobe mlade od 14 godina prema sjedećim popisima činile su: 1971. godine: 34,3%; 1981. godine: 27,5%; 1991. godine: 23,5%, a 2013. godine 15,4% (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2021:19).

7 U FBiH najniža penzija u 2023. godini iznosila je 538 KM. Od 1. 1. 2024. godine najniža penzija povećana je na 565 KM.

zabrane diskriminacije prema ovoj populaciji, također, nije na zadovoljavajućem nivou. To potvrđuje i činjenica da kontinuirane aktivnosti na nivou Ujedinjenih nacija i EU, posebno usvajanjem brojnih, mahom neobvezujućih dokumenata o pravima i zaštiti ranjivih grupa, nisu dale očekivani rezultate. Time su ove grupe, od kojih su jedna od najranjivijih starije osobe, populacija koja je i danas u većini država izložena visokom riziku od siromaštva, socijalne isključenosti, nasilja u porodici i institucijama, mogućnosti učešća u donošenju odluka, neodgovarajućoj zdravstvenoj zaštiti itd.

Ovakvo postupanje, pored dobne diskriminacije i povrede dostojanstva, prvenstveno starije osobe, dovodi na marginu društvenog interesa, što potvrđuju određene nelogičnosti u sferi međunarodno priznatih ljudskih prava koje se posebno odnose na činjenicu da su djeca i osobe s invaliditetom, za razliku od najstarije populacije, dobili naročitu zaštitu putem usvajanja posebnih, odvojenih konvencija na nivou UN-a. Stoga, trenutno stanje u oblasti posebnih prava starijih osoba na međunarodnom nivou neminovno zahtijeva posve drugačiji pristup, zasnovan na usvajanju zasebnog međunarodnog dokumenta, odnosno konvencije o pravima ove populacije, također, na nivou UN-a. Time bi starije osobe, pored veće zaštite i mogućnosti ostvarivanja osnovnih ljudskih prava i sloboda, dobile i veći nivo poštovanja njihovog dostojanstva.

Određenje starijih osoba

U međunarodnom pravu, odnosno različitim međunarodnim dokumentima, ne postoji jedinstveno i općeprihvaćeno određenje starijih osoba. Razlog za navedeno postupanje najvjerojatnije treba tražiti u tome da se unazad više decenija na nivou UN-a zagovarala potreba o usvajanju posebnih međunarodnih standarda za najvulnerabilnije skupine, koje u svakom društvu trebaju specifičnu zaštitu i primjenu zagarantiranih ljudskih prava i sloboda, uz poštovanje njihovog ljudskog dostojanstva. Te grupe su prvenstveno djeca, osobe s invaliditetom i starije osobe, s tim da su do danas UN usvojile Konvenciju o pravima djeteta, (1989) (KPD) unazad više od tri decenije i Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom (2006) (KPOSI) unazad nešto manje od

dvije decenije. Time su djeca i osobe s invaliditetom dobili posebnu zaštitu, odnosno posebna obavezujuća prava u većini zemalja svijeta koje su nakon ratificiranja ovih konvencija njihove odredbe implementirale u svoja nacionalna zakonodavstva. Uz navedeno, jedna od zajednička karakteristika ovih konvencija je i to da one u svojim odredbama sadrže određenja: djeteta⁸ i osoba s invaliditetom⁹, čija prava i normiraju.

U istom kontekstu, sama činjenica da u međunarodnom pravu ne postoji jedinstveno i općeprihvaćeno određenje starije osobe/starijih osoba na svojevrsan način govori o neprihvatljivom odnosu društva prema ovoj populaciji. To se ogleda i u činjenici da se danas u većini država određenje starije osobe, odnosno osoba starije životne dobi povezuje sa zakonski propisanom dobi penzioniranja, koja se kreće u rasponu od 60 do 70 godina. Sličan pristup prevladava i u različitim međunarodnim dokumentima UN-a, EU i Vijeća Evrope. Tako se npr. u Općem komentaru Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima br. 6: „Ekonomska, socijalna i kulturna prava starijih osoba“, navodi da su starije osobe one koje su navršile 60 i više godina (Ekonomsko i socijalno Vijeće UN, 1995: tač. 9).

S druge strane, u literaturi koja se bavi starijim osobama, zavisno od kriterija koji čine osnovu podjele dobnih perioda starosti, postoje različite periodizacije, od kojih je najčešća podjela na: raniju starost/mlađe starije osobe (65 – 75 godina), srednja starost/starije osobe srednje dobi (76 – 85) i duboka starost/veoma stariji (86+) (Sumrak, 1995: 29-31). Ova podjela često se koristi u različitim istraživanjima i teorijskim raspravama, budući da veliki broj evropskih zemalja, među kojima je i BiH, početak starije dobi veže sa zakonskim određenjem starosne dobi odlaska u tzv. starosnu penziju, većinom navršenih 65 godina života.

8 KPD određuje dijete kao: „svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina života“ (čl. 1. st. 2).

9 UN Konvencija o pravima osoba s invaliditetom ovu društvenu grupu određuje kao: „osobe s invaliditetom uključujući osobe s dugotrajnim fizičkim, mentalnim i intelektualnim ili osjetilnim oštećenjem koje u interakciji s različitim barijerama mogu ometati njihovo puno i djelotvorno sudjelovanje u društvu ravnopravno s ostalim članovima tog društva“ (čl. 1. st. 2).

Ključna karakteristika navedenih određenja je da se početak starije dobi, odnosno određenje starijih osoba veže za hronološku dob, iako danas očekivani životni vijek u različitim zemljama kontinuirano bilježi tendenciju povećanja. Drugim riječima, ukoliko stariju dob posmatramo kao relativan pojam, većinom ovisan o očekivanom životnom vijeku, onda se kao najidealnija definicija starije dobi može smatrati ona koja će biti koliko fluidna toliko i prilagodljiva, u prostornoj i vremenskoj dimenziji, vezujući formalno pravni nastanak starije dobi (pa time i mogućnost ostvarivanja prava starijih osoba) s prosječnim životnim vijekom ljudi određenog područja. Na tragu navedenog je pristup Holandije, u kojoj se starosna dob za penziju od 2022. godine veže za prosječni očekivani životni vijek (Roksandić et al, 2017: 1106). U skladu s tim, moguće je očekivati da će navedeni pristup, odnosno određenje starije osobe/starijih osoba u nekom obliku biti sadržano u još nepostojećoj Konvenciji o pravima starijih osoba čije se usvajanje s puno osnova može očekivati u doglednoj budućnosti.

Prava starijih osoba u dokumentima Ujedinjenih nacija

Ljudska prava starijih osoba, za razliku od prava djeteta i osoba s invaliditetom, kako je to u ovom radu već istaknuto, i pored sporadičnih pokušaja pojedinih zemalja,¹⁰ sve do danas nisu pretočena u jedan obavezujući međunarodni dokument, odnosno odgovarajuću konvenciju. S tim u vezi, pri izradi Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (UN, 1966)¹¹ izričito pozivanje na prava starijih osoba u odredbama ovog međunarodnog dokumenta bilo je odbačeno „iz razloga što bi se prava starijih osoba mogla izraziti kroz posebnu Konvenciju“ (Roksandić et al, 2017: 1107). Navedeno postupanje najvjerojatnije je imalo određeni utjecaj na odluku Malte da 1969. godine pokrene inicijativu o posebnoj pravnoj zaštiti najstarije

¹⁰ Prvu inicijativu o potrebi jedinstvene globalne zaštite starijih osoba pokrenula je 1948. godine Argentina u vidu nacrtu Rezolucije o Deklaraciji i pravima starijih osoba. Ovaj dokument u svojih 10 članova uvažavao je potrebu za smještajem, hranom, odjećom, fizičkim i psihičkim zdravljem, odmorom, radom i finansijskom stabilnošću starijih osoba, uz isticanje prava na pomoć od strane porodice i države, te postojanje prava na njihovo poštovanje (Roksandić Vidličak, Šikoronja, 2017: 1106).

¹¹ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima usvojen je na Generalnoj skupštini UN, 16. decembra 1966. godine (rezolucija br. 2200 A /XXI/), a stupio je na snagu 3. januara 1976. godine. BiH je ratificirala Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima 1. septembra 1993. godine, sukcesijom.

populacije, uz zahtjev da Generalna skupština UN-a stavi na dnevni red „Pitanja starijih i starih osoba“, što je i realizirano usvajanjem posebne Rezolucije o starijim osobama (1973). Kasnije, gotovo jednu deceniju od usvajanja ove Rezolucije, u Beču je održana Svjetska skupština o starenju (1982) na kojoj je usvojen Bečki međunarodni plan akcije o starenju (Bečki plan). Ovaj međunarodni dokument, pored utvrđenih principa¹² na kojima se temelji, kroz ukupno 62 preporuke za akcije, koje su podijeljene u dva dijela (A i B), navodi poduzimanje sljedećih mjera aktivnosti:

U dijelu A) „Ciljevi i preporuke za utvrđivanje politike“, ističe se potreba za poduzimanjem sljedećih aktivnosti u „Oblasti koje se tiču pojedinaca koji stare“: a) Zdravlje i ishrana (pr. 1-17); b) Zaštita starijih osoba – potrošača (pr. 18. toč. a)-d); c) Stanovanje i okolina (pr. 19-23); d) Porodica (pr. 24-29); e) Socijalna pomoć (pr. 30-35); f) Sigurnost prihoda i zapošljavanje (pr. 36-43); g) Obrazovanje (pr. 44-51).

U dijelu B): „Politika i programi unapređenja“, u okviru preostalih 10 preporuka (pr. 52-62), ističe se potreba za: 1. Prikupljanje i analizu podataka o osobama koje stare (pr. 52 i 53); 2. Obuku i obrazovanje (pr. 54.-59); 3. Istraživanje (pr. 60.-62).

Kasnije, gotovo deset godina od donošenja Bečkog plana, Generalna skupština UN-a usvojila je Rezoluciju br. 46/91: Implementacija međunarodnog plana akcije o starenju i aktivnosti u vezi s tim, kojom su usvojeni Principi UN-a o starijim osobama (Principi) (UN, 1991: tač. 14). Cijeneći doprinos koji starije osobe daju svojim društvima, u Preambuli principa posebno se potiču vlade država članica da 18 utvrđenih principa „ugrade u svoje državne programe, kada je to moguće.“ Navedeni principi se odnose na: Nezavisnost (1-6); Društvenu participaciju (7-9); Njegu (10-13); Samoopredjeljenje (14-16); Dostojanstvo starijih osoba (17. i 18).

¹² Neki od ukupno 14 principa koje sadrži Bečki plan su: a) ...proces razvoja mora unaprijediti ljudsko dostojanstvo i osigurati jednakost među starosnim grupama u raspodjeli društvenih resursa, prava i odgovornosti.; c) Razvojni i humanitarni problemi osoba koje stare mogu se najbolje riješiti ... tamo gdje se ljudska prava poštuju; e) Duhovni, kulturni i društveno-ekonomski doprinosi starijih ljudi su značajni društvu i trebali bi biti priznati i dalje unapređeni. Izdatke za starije osobe treba smatrati trajnom investicijom; h) Važan cilj društveno-ekonomskog razvoja je postizanje starosno-integriranog društva, u kojem su starosna diskriminacija i nehotična segregacija eliminirani i u kojem se podstiču solidarnost i uzajamna pomoć među generacijama; m) Vlade, nevladine organizacije i svi zainteresirani imaju naročito odgovornost prema najugroženijim među starijim ljudima, naročito siromašnim, od kojih su većina žene i osobe iz ruralnih područja (v. šire, Bečki međunarodni plan akcije o starenju, Principi, str. 1-3).

U narednim godinama, Generalna skupština UN-a usvojila je više različitih dokumenata, najviše rezolucija, koji sadrže brojne preporuke o zaštiti starijih osoba. Jedna od njih je Rezolucija A/RES47/5: Izjava o starenju, donesena na Međunarodnoj konferenciji o starenju (1992), povodom desetogodišnjice usvajanje Međunarodnog plana akcije o starenju. Ova Rezolucija, između ostalog, sadrži Odluku Generalne skupštine UN-a „da tretira 1999. godinu kao Međunarodnu godinu starijih osoba u znak potvrde budućeg demografskog doba čovječanstva“ (UN, 1992: tač. 3).

Tri godine kasnije (1995), Generalna skupština UN-a usvojila je i Rezoluciju 50/141: Međunarodna godina starijih: prema društvu za sve godine, koja sadrži odluku: „da od sada, termin ‘stariji’ treba biti zamijenjen terminom ‘starije osobe’ u skladu s Principima UN-a o starijim osobama, tako da će Godina i Dan koji se tiču toga biti nazivani Međunarodna godina starijih osoba i Međunarodni dan starijih osoba“ (UN, 1995: tač. 14).

Izričiti zahtjev da se termin „stariji“ zamijeni terminom „starije osobe“, vjerojatno je, pored usklađivanja s Principima UN-a o starijim osobama, imao za cilj i smanjenje stigmatizacije najstarije populacije. Ovo se posebno odnosi na javnost u dijelu svakodnevnog korištenja neprimjerenih termina, kao što su: starci, fosili, kornjače, metuzalemi, senilci, starački domovi itd.

Politička deklaracija i Madridski međunarodni akcijski plan mjera u vezi sa starenjem (Madridski plan) usvojeni su na Drugoj Svjetskoj skupštini o starenju 2002. godine. U Predgovoru ovih dokumenata tadašnji sekretar UN-a Kofi Annan istakao je da oni „označavaju prekretnicu u tome kako se svijet suočava s ključnim izazovima izgradnje društva za sve dobi“, ali i da se „svijet promijenio gotovo do neprepoznatljivosti od prve Svjetske skupštine o starenju. (1982) Dok je nekada starenje stanovništva bilo uglavnom briga razvijenih zemalja, danas dobija zamah i u zemljama u razvoju. I dok su nekad neki smatrali da je starenje samostalan problem ili naknadna misao, danas razumijemo da takva dramatična demografska transformacija ima duboke posljedice na svaki aspekt života pojedinca, zajednice, države i međunarodne zajednice...Svako od nas, mladi i stari, ima svoju ulogu u promociji

solidarnosti među generacijama, u borbi protiv diskriminacije starijih osoba i u izgradnji budućnosti pune sigurnosti, mogućnosti i dostojanstva za ljude svih dobi.“

Ključni cilj Madridskog plana bio je dati odgovarajuće smjernice kreatorima politika na svim nivoima, uključujući nacionalni i međunarodni, kako prilagoditi društvena uređenja sve starijem stanovništvu. Pri tome, u ovom dokumentu prioritetni pravci djelovanja u zaštiti starijih osoba u 21. stoljeću su sljedeća tri područja: starije osobe i razvoj; unapređenje zdravlja i dobrobiti u starijoj dobi; osiguranje poticajne i podržavajuće okoline (UN, 2002:3).¹³ Lisabonska ministarska deklaracija (Deklaracija) Ekonomskog Vijeća UN-a za Evropu (UNECE), usvojena 2017. godine na četvrtoj Ministarskoj konferenciji o starenju: „Održivo društvo za sve životne dobi: prepoznavanje potencijala za duži vremenski život“, aktivno starenje stavlja kao centralni koncept i operativni pristup nacionalnih i regionalnih politika prema starijim osobama (UN, 2017: tač. 5.b).

Također, u istoj Deklaraciji se ističe i težnja za realiziranje potencijala za duži život starijih osoba s odlučnošću da se u 2022. godini postignu sljedeći ciljevi: Prepoznavanje potencijala starijih osoba (tač. 12 – 18); Podsticanje dužeg radnog vijeka i radne sposobnosti (tač. 19 – 25); Obezbjedenje dostojanstvenog starenja (tač. 26 – 32). Svaka od ukupno 32 tačke, u okviru tri navedena naslova, sadrži taksativno navedene aktivnosti i mjere koje trebaju poduzeti države članice UNECE, kako bi stvorile neophodne pretpostavke za duži život starijih osoba, mogućnost njihovog zapošljavanja, uživanje ljudskih prava, poštovanje ljudskog dostojanstva, samoodređenje, nezavisnost, podizanje kvalitete zdravstvene i socijalne zaštite, učešće starijih osoba koje imaju različite duševne smetnje u životu zajednice itd.

Uz navedeno, Deklaracija u Završnim napomenama posebno ističe vezu između starenja stanovništva i razvoja u ekonomskoj, socijalnoj i ekološkoj sferi, ali i naglašava svoju posvećenost Agendi 2030 UN-a i za nju vezanim Ciljevima održivog razvoja.

¹³ U Madridskom planu se, pored ostalog, potvrđuju principi i preporuke za akciju iz Međunarodnog plana akcije o starenju, koji je Generalna skupština UN-a usvojila 1982. godine, kao i Principi UN-a o starijim osobama, koje je Generalna skupština UN-a usvojila 1991. godine (čl. 3).

Ti ciljevi, između ostalog, obuhvataju suzbijanje siromaštva, promoviranje dobrobiti u svim životnim dobima, postizanje rodne ravnopravnost i pristup mogućnostima cjeloživotnog učenja (UN, 2017:tač. 35). U istom kontekstu, pozdravlja se usvajanje Globalne strategije i Akcionog plana o starenju i zdravlju, koji su usvojeni na Svjetskoj zdravstvenoj skupštini (2016), gdje se poziva na borbu protiv *ejdžizma*, razvijanje okruženja prilagođenih svim životnim dobima, usklađivanje sistema zdravstva s potrebama starije populacije i razvijanje održivih i pravičnih sistema za pružanje dugotrajne njege (kod kuće u zajednicama i institucijama) (UN, 2017: tač. 37).

Prava starijih osoba u dokumentima Vijeća Evrope i Evropske unije

Razgranata aktivnost o uključivanju starenja stanovništva u javne politike, posebno usvajanjem različitih dokumenata u čijem se sadržaju ističu ljudska prava starijih osoba, pored UN-a, kontinuirano je prisutna i na nivou VE i EU. S tim u vezi, dva najbitnija dokumenta koje je donijelo VE su: Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950) (EKLJP) sa svojim protokolima i Evropska socijalna povelja (revidirana 1996. godine) (ESP). Osim ovih konvencija, na nivou VE, vezano za pravo na zdravlje i autonomiju odlučivanja u oblast zdravlja, usvojena je i Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini (1997), koja u svojim odredbama eksplicite ne spominje starije osobe. Slično je i s EKLJP koja, također, niti u jednom od svojih članova decidno ne navodi starije osobe, iako se prava koja sadrži odnose i na ovu populaciju.

Za razliku od navedenih konvencija, ESP u svojim odredbama normira obavezu zemalja potpisnica da, u cilju osiguranja djelotvornog korištenja prava starijih osoba na socijalnu zaštitu, preuzmu obavezu usvajanja, odnosno poticanja, direktno ili u saradnji s javnim ili privatnim organizacijama, odgovarajućih mjera kreiranih, posebno da:

- omogućće starijim osobama da ostanu punopravni članovi društva što duže moguće, putem:

- a) adekvatnih resursa koji će im omogućiti da vode pristojan život i igraju aktivnu ulogu u javnom, socijalnom i kulturnom životu;
- b) pružanjem informacija o uslugama i mogućnostima koje stoje na raspolaganju starijim osobama i mogućnostima njihovog korištenja;

– omogućće starijim osobama da slobodno biraju stil života i da vode nezavisan život u svom porodičnom okruženju onoliko dugo koliko to žele i mogu, putem:

- a) pružanja smještaja koji odgovara njihovim potrebama i zdravstvenom stanju ili adekvatne pomoći adaptiranjem njihovog smještaja;
- b) zdravstvene zaštite i službi koje su potrebne s obzirom na njihovo stanje;
 - garantiraju starijim osobama život u institucijama odgovarajuće podrške, uz poštovanje njihove privatnosti, i učešća u odlukama koje se odnose na uslove života u instituciji (Vijeće Evrope, 1996: 23).¹⁴

VE i EU, pored navedenih, usvojili su i veliki broj drugih, većinom pravno neobavezujućih dokumenata, koji se direktno ili indirektno odnose na prava starijih osoba. Među njima je i Preporuka VE o promociji ljudskih prava starijih osoba (2014). Ipak, ključni dokument o zaštiti ljudskih prava, a time i prava starijih osoba u EU je Povelja o osnovnim pravima EU (Povelja), u čijim je odredbama, posebno u članu 25: „Prava starijih osoba“, propisano da EU priznaje i poštuje pravo starijih osoba da žive dostojanstven i nezavisan život kao i da učestvuju u društvenom i kulturnom životu.¹⁵ Uz navedeno, u čl. 26: „Integracija osoba s invaliditetom“, Povelja priznaje i poštuje pravo osoba s invaliditetom, među kojima se nalazi i određeni broj starijih osoba, na osiguranje njihove nezavisnosti, društvene i profesionalne uključenosti, kao i na učešće u životu zajednice.¹⁶

Među posljednjim dokumentima koji su unazad tri godine usvojeni na nivou VE su: Zaključci Vijeća EU o uključivanju starenja i javne politike (Zaključci).

¹⁴ BiH je ratificirala čl. 23. ESP, ali ne i cijeli dokument.

¹⁵ Navedena odredba je većim dijelom temeljena na članu 23. st. 1. tač. a) i st. 2. ESP.

¹⁶ Sadržaj čl. 26. Povelje gotovo u cijelosti je podudaran s čl. 15. ESP: „Pravo osoba s onesposobljenjem na nezavisnost, socijalnu integraciju i učešće u životu zajednice.“

Navedeni dokument, koji je usvojen 2021. godine, sadrži 59 tačaka koje su podijeljene u četiri međusobno povezane cjeline, pod sljedećim naslovima: Potvrđivanje (tač. 1. – 25); Poziv državama članicama (tač. 26. – 43); Poziv državama članicama i Evropskoj komisiji (tač. 44. – 55); Poziv Odboru za zapošljavanje i Odboru za socijalnu zaštitu (tač. 56. – 59).

U prva tri dijela, uz potvrđivanje stanja u oblasti starenja stanovništva, države članice se pozivaju da, u skladu sa svojim nadležnostima, poduzmu mjere i osmisle nacionalni strateški okvir za veće uključivanje starenja u različite oblasti i politike (EU, 2021:tač. 26). Također, države članice, zajedno s Evropskom komisijom, u svojim područjima nadležnosti, uz poštovanje načela supsidijarnosti, uloge i autonomije socijalnih partnera, trebaju usvojiti, osmisliti i promovirati različite aktivnosti, osigurati, poboljšati i prilagoditi starijim osobama, u skladu s njihovim potrebama, različite mjere u vezi s cjeloživotnim učenjem, stanovanjem, zdravstvenom zaštitom itd.

U četvrtom dijelu Zaključaka upućen je poziv Odboru za zapošljavanje i Odboru za socijalnu zaštitu da nastave promovirati uzajamno učenje i razmjenu najboljih praksi, kao i razvijanje pouzdanih međunarodno usporedivih pokazatelja za mjerenje dobrobiti starijih osoba. Pri tome, Odbor za socijalnu zaštitu treba nastaviti zajednički analitički rad s Evropskom komisijom o primjerenosti penzija revizija i dugotrajnoj zaštiti, uz obavezu periodičnog sačinjavanja Zajedničkog izvještaja o primjerenosti ovih aktivnosti. Možda ključna karakteristika Zaključaka je da se od ukupno 59 tačaka, koje sadrže ovaj dokument, njih 25 odnosi na Potvrđivanje, odnosno opis stanja i utjecaj starenja stanovništva EU na pojavu socioekonomskih i demografskih posljedica, s zahtjevom da se starijim osobama omogući ostvarivanje osnovnih ljudskih prava i puni potencijal. Uz navedeno, ističe se i rizik od siromaštva starijih osoba, prisustvo dobne diskriminacije, nasije u porodičnom i institucionalnom kontekstu, socijalna izolacija i neželjena samoća, pravo na učešće, odlučivanje i autonomiju. Također, budući da sve duži životni vijek donosi brojne izazove, kao neophodna se nameće potreba stvaranja mogućnosti za pružanje socijalne pomoći, usluga sistema zdravstvene i dugotrajne brige, sistema socijalne sigurnosti itd.

Za svaki od pobrojanih problema s kojim se susreću starije osobe, prema Zaključcima, potrebno je navesti moguća rješenja, odnosno neophodnost poduzimanja različitih mjera i aktivnosti kako bi se njihova pojava prevenirala i ublažila.

Prava starijih osoba u zakonodavstvu Federacije Bosne i Hercegovine

Budući da je Evropsko vijeće u martu 2024. godine donijelo odluku o otvaranju pristupnih pregovora s BiH za članstvo u EU, između ostalog, BiH mora pokrenuti proces usklađivanja aktuelnog zakonodavstva sa zakonodavstvom EU, što obuhvata i odgovarajuće izmjene pojedinih zakona, odnosno njihovih odredaba vezanih za prava starijih osoba. Ovo tim prije što su starije osobe u BiH prepoznate kao izrazito vulnerabilna društvena grupa, podložna riziku od siromaštva i socijalne isključenosti, iako aktuelni zakoni u oba entiteta i Brčko distriktu BiH (BD)¹⁷ sadrže odgovarajuće odredbe o zaštiti određenih prava ove populacije.

Pri tome, BiH kao članica UN-a, bila je obavezna u svoje zakonodavstvo implementirati odredbe odgovarajućih međunarodnih dokumenata o starijim osobama, odnosno provesti u praksi određene smjernice koje oni sadrže. To se posebno odnosi na obavezu sadržanu u Madridskom međunarodnom planu aktivnosti o starenju, koji nalaže izradu Strategije za iskorjenjivanje siromaštva (UN, 2002: tač. 116), što sve do danas nije realizirano. Drugim riječima, BiH još na nacionalnom nivou nije usvojila strategiju socijalne zaštite starijih osoba i Akcioni plan kako to zahtijevaju navedene smjernice.

¹⁷ U BiH na državnom nivou ne postoji jedinstven porodični zakon, kao ni zakon iz oblasti socijalne politike i zdravstvene zaštite. Navedeno je uslovljeno činjenicom da je BiH administrativno složena država definirana Dejtonskim mirovnim sporazumom, čiji *Aneks IV* predstavlja Ustav BiH. Prema ovom Ustavu, BiH je teritorijalno uređena kao složena država, sastavljena od dva entiteta: FBiH i Republika Srpska, te Brčko Distrikt BiH. Uređenje entiteta u BiH je asimetrično – Republika Srpska je centralizirana s dva nivoa vlasti: nivo entiteta i nivo općina – lokalni nivo, dok je FBiH decentralizirana s tri nivoa vlasti: nivo entiteta, nivo kantona (deset kantona) i nivo općina – lokalni nivo.

Uz navedeno, Nacrt Strategije za unapređenje položaja starijih osoba u FBiH (2018 – 2027), čiji sadržaj obuhvata ključna pitanja koja se tiču zaštite ove populacije, iako izrađen u formi Nacrta, sada već davne 2018. godine, još čeka na odgovarajuću proceduru za usvajanje.¹⁸ Stoga se čini da navedeno postupanje možda najslikovitije pokazuje odnos nadležnih vlasti u FBiH prema najstarijoj populaciji koja je jedna od najranjivijih društvenih grupa. To posebno što Nacrt strategije obuhvata: problem siromaštva, zdravstvene usluge, stambeni prostor i životne uvjete, starenje u ruralnim i ekonomski ugroženim područjima, socijalnu zaštitu, cjeloživotno učenja, aktivno učešće starijih osoba u životu zajednice, zapošljavanje, nasilje nad starijim osobama koje provode njihovi srodnici ili druge osobe u zajednici, društvene stavove prema starijim osobama, te međugeneracijsku solidarnost.

Ovakvo postupanje, između ostalog, utječe i na stanje da populacija starijih osoba u FBiH, kao i u BiH sve do danas nije zaštićena posebnim zakonodavstvom, odnosno posebnim institucionalnim okvirom.

Pri tome, Ustav BiH, koji je zajedno s ustavima oba entiteta rezultat političkog kompromisa, u čl. II st. 3. sadrži katalog ljudskih prava u koje ulaze i prava zaštićena međunarodnim instrumentima, koji čine njegov sastavni dio. To su na prvom mjestu prava zaštićena EKLJP i njezinim protokolima koja u BiH imaju direktnu primjenu (čl. II st. 1. Ustava BiH), tako da se sva prava koja sadrže ovi međunarodni dokumenti, iako se niti u jednoj od njihovih odredaba starije osobe ne navode decidno, odnose i na ovu populaciju. S druge strane, prava sadržana u EKLJP najvećim dijelom su implementirana u odredbe odgovarajućih zakona na nivou oba entiteta i BD, a posebno porodičnog i socijalnog zakonodavstva, kao i zakonodavstva iz oblasti zdravstvene zaštite, pri čemu će se u ovom radu, vezano za zaštitu starijih osoba, analizirati zakonodavstvo usvojeno na nivou FBiH.

¹⁸ Republika Srpska je u augustu 2019. godine usvojila Strategiju za unapređenje položaja starijih lica u Republici Srpskoj za period od 2019. do 2028. godine

Pravna zaštita starijih osoba u Porodičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine

Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (PZ FBiH), gotovo identično kao i ostala dva porodična zakona u BiH, uređenje odnosa u porodici zasniva na principu ravnopravnosti, međusobnog pomaganja i poštovanja svih članova porodice, te obavezi države da osigura zaštitu porodice i djece kao i pružanje starateljske zaštite djeci bez roditeljskog staranja i odraslim osobama koje nisu sposobne da se same staraju o sebi, svojim pravima, interesima i imovini (čl. 2. tač. b), d) i e)). Navedeno normiranje, s jedne strane, pokazuje intenciju zakonodavca da zakonskim normama insistira na obavezi međusobne solidarnosti i uzajamnosti članova porodice, a, s druge strane, ističe obavezu države da osigura odgovarajuću zaštitu porodice i djece, posebno društvenom brigom o najvulnerabilnijim članovima porodice, djeci bez roditeljskog staranja i odraslim osobama, koje se, većinom, zbog različitih duševnih smetnji, odnosno različitih oblika invaliditeta nisu u mogućnosti same brinuti o sebi, svojim pravima, interesima i imovini.

U istom kontekstu, u PZ FBiH međusobna solidarnost i uzajamnost u porodici dodatno je potencirana i u odredbama koje normiraju obavezu djeteta da poštuje ne samo svoje roditelje nego i ostale članove porodice, uz obavezu pomaganja roditeljima (čl. 128). Navedenim normiranjem vezano za starije osobe, odrasla djeca se obavezuju da na svaki način pomažu svoje roditelje starije životne dobi, posebno u slučajevima kada je roditeljima pomoć neophodna. Slične ovima su i odredbe PZ FBiH koje normiraju: „Punoljetno dijete je dužno izdržavati svog roditelja koji je nesposoban za rad i ne može se zaposliti, a nema dovoljno sredstava za život ili ih ne može ostvariti iz svoje imovine“ (čl. 219. st. 1). U istom članu normirano je i da se dijete može osloboditi dužnosti izdržavanja roditelja koji ga iz neopravdanih razloga nije izdržavao u vrijeme kada je bio obavezan (čl. 219. st. 2).

Analiza citiranih odredaba u kontekstu starijih osoba/roditelja punoljetnog djeteta upućuje na zaključak da je dužnost izdržavanja roditelja od strane punoljetnog djeteta, ukoliko roditelj iz zakonom utvrđenih razloga nije u

mogućnost da to sam ostvari, neupitna i obavezna, osim u slučajevima kada se dijete, u skladu sa zakonom utvrđenim razlozima, može osloboditi te obaveze. U vezi s navedenim, PZ FBiH niti u jednoj od svojih odredaba ne normira visinu sredstava koja su potrebna za izdržavanje roditelja od strane djeteta.

Pored dužnosti izdržavanja roditelja od strane punoljetnog djeteta, PZ FBiH propisuje i da je maloljetno dijete koje ostvaruje prihode radom ili od svoje imovine dužno doprinostiti za svoje izdržavanje, kao i za izdržavanje članova porodice u kojoj živi (čl. 217). Citirana odredba u odnosu na starije osobe/roditelje maloljetnog djeteta, koji su nesposobni za rad i ne mogu se zaposliti, nemaju dovoljno sredstava za život ili ih ne mogu ostvariti iz svoje imovine, obavezuje maloljetno dijete koje ostvaruje prihode radom ili od svoje imovine da, pored doprinosa za svoje izdržavanje, doprinosi izdržavanju takvog roditelja ako je član porodice u kojoj dijete živi. Uz navedeno, PZ FBiH normira i da su maloljetno i punoljetno dijete u skladu s uvjetima iz čl. 217. i čl. 219., ukoliko su pastorak ili unuk, dužni izdržavati maćehu ili očuha, odnosno nanu/baku ili djeda. Tako je pastorak obavezan izdržavati očuha ili maćehu ako su oni njega duže vrijeme izdržavali ili se brinuli o njemu. Ukoliko maćeha ili očuh imaju svoju djecu, dužnost izdržavanja je zajednička za djecu i pastorku (čl. 221).

Također, prema odredbama PZ FBiH, unuk je dužan izdržavati baku/nanu i djeda (čl. 222. st. 2) pod već navedenim uvjetima iz čl. 217. i 219., ali isto tako baka/nana i djed dužni su izdržavati maloljetnog unuka. Obaveza izdržavanja punoljetnog unuka od strane bake/nane i djeda postoji ako je on zbog bolesti, fizičkih ili psihičkih nedostataka nesposoban za rad, a nema dovoljno sredstava za život ili ih ne može ostvariti iz svoje imovine (čl. 216. st. 1. i 2. PZ FBiH). U kontekstu citiranih odredaba, čini se nelogičnim da PZ FBiH koristi termine „pastorak“ i „unuk“, bez istovremenog navođenja termina „pastorka“ i „unuka“ ili množine istih pojmova: „pastorci“ i „unuci“, budući da navedeno normiranje upućuje na zaključak da su samo pastorci, odnosno unuci muškog spola obavezni na izvršavanje obaveza izdržavanja navedenih u čl. 221. st. 1. i čl. 222. st. 1 i 2.

Zakonska obaveza izdržavanja roditelja, očuha ili maćehe kao i bake/nane i djeda, posebno od strane punoljetnog djeteta, budući da ovaj vid izdržavanja od strane maloljetnog djeteta u praksi gotovo da i ne postoji, prema iskustvima centara za socijalni rad (CSR), odnosno na osnovu informacija dobijenih u neposrednom kontaktu sa socijalnim radnicima zaposlenim u ovim ustanovama, rijetko se izvršava. Stoga, u praksi kao jedina mogućnost njene realizacije ostaje da roditelj pokrene tužbu protiv sopstvenog djeteta, odnosno očuh ili maćeha protiv pastorka, te nane/bake i djed protiv unuka, koji obavezu ne žele izvršavati ili je izbjegavaju. Budući da najčešće svi oni, iako na drugi način ne mogu obezbijediti sredstva za život, ne žele pokretanje tužbe za izdržavanje protiv punoljetnog djeteta, pastorka ili unuka, njihova egzistencija zavisi od mogućnosti dobijanja socijalne pomoći ili pomoći drugih npr. daljnjih srodnika, nevladinih organizacija i sl. Stoga neki od njih, posebno oni starije životne dobi, postaju beskućnici i skitnice, koji žive od prosjačenja ili se hrane u javnim kuhinjama, jednom riječju, žive u bijedi i ekstremnom siromaštvu.

Pravna zaštita starijih osoba u Zakonu o zdravstvenoj zaštiti Federacije Bosne i Hercegovine

Prema odredbama Zakona o zdravstvenoj zaštiti FBiH (ZZZ), zdravstvena zaštita obuhvata sistem društvenih, grupnih i individualnih mjera, usluga i aktivnosti za očuvanje i unapređenje zdravlja, sprečavanje bolesti, otkrivanje i blagovremeno liječenje te zdravstvenu njegu i rehabilitaciju (čl. 2. st. 1). Navedeno zakonsko određenje zdravstvene zaštite je primjereno i sveobuhvatno, s tim da se bitno ne razlikuje od definiranja ove oblasti u većini država u okruženju. Međutim, kako je sistem zdravstvene zaštite u FBiH fragmentiran i decentraliziran na način da je zdravstvena zaštita u nadležnosti kantona, tako da je od ukupno 11 fondova zdravstvenog osiguranja, deset njih kantonalnih, a samo jedan, fond solidarnosti, na nivou FBiH. Ovakvo stanje neminovno ima za posljedicu nejednakost između korisnika, ali i njihovu diskriminaciju u smislu različite obuhvaćenosti zdravstvenom zaštitom, što uključuje i jedan broj starijih osoba, koje u manjoj mjeri ostaju bez mogućnosti pristupa zdravstvenoj zaštiti. Navedeno se događa, iako ZZZ u svojim

odredbama normira da se društvena briga za zdravlje na teritoriji FBiH ostvaruje pod jednakim uvjetima osiguranjem zdravstvene zaštite stanovništva, što pored ostalih korisnika, uključuje i osobe starije od 65 godina, ukoliko nisu osigurane po nekom drugom osnovu u skladu s propisima o zdravstvenom osiguranju, osobe s invaliditetom, duševno bolesne osobe, koje zbog prirode i stanja bolesti mogu ugroziti svoj život i život drugih osoba ili oštetiti materijalna dobra, materijalno neosigurane osobe koje primaju materijalno osiguranje po propisima o socijalnoj zaštiti, zaštiti boraca i članova njihovih porodica koji nisu zdravstveno osigurani po nekom drugom osnovu (čl. 12. tač. 10., 11., 12. i 14).

U skladu s propisima o zdravstvenom osiguranju, zajednička karakteristika posljednje tri grupe je da se među njima nalazi veliki broj starijih osoba koje po osnovu invaliditeta, duševnog oboljenja i materijalnog neosiguranja, odnosno primanja materijalne pomoći, trebaju biti obuhvaćene zdravstvenom zaštitom na području FBiH.

Istim zakonom normirano je da društvena briga za zdravlje na nivou kantona obuhvata mjere za osiguranje i provođenje zdravstvene zaštite od interesa za građane na tom području putem donošenja zakona i podzakonskih akata iz nadležnosti kantona; uređenja i vođenja zdravstvene politike i provođenje reforme iz oblasti zdravstva od interesa za područje kantona; stvaranje uvjeta za pristupačnost i ujednačenost primarne i sekundarne zdravstvene zaštite za područje kantona; osiguranje palijativne njege za neizlječivo bolesne, odnosno umiruće, među kojima su većinom starije osobe, u saradnji, pored ostalih, i s ustanovama iz oblasti socijalne zaštite (čl. 13. st. 1, 2, 5 i 7).

Navedena organizacija zdravstvene zaštite, odnosno „društvena briga za zdravlje na nivou kantona“, za korisnike zdravstvenih usluga, što se posebno odnosi na starije osobe, većinom je diskriminirajuća. Naime, zahvaljujući navedenoj organizaciji, sveobuhvatnost zdravstvenim osiguranjem, a time i pružanje zdravstvenih usluga korisnicima/pacijentima različita je od kantona do kantona, u zavisnosti od finansijskih mogućnosti, odnosno raspoloživih materijalnih sredstava svakog kantona pojedinačno.

Ovakvo stanje ima za posljedicu da pojedini kantoni određene zdravstvene usluge, iako su propisane kantonalnim zakonom o zdravstvenoj zaštiti, ne mogu realizirati, čak i u slučaju da su njihovi korisnici zdravstveno osigurani. U prilog tome govori Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije Ombudsmena za BiH za 2022. godinu, gdje se navodi da su „najčešći podnosioci žalbi osobe koje ne ostvaruju pravo na zdravstvenu zaštitu...“, kao i „da su žalbeni razlozi obraćanja građana: nemogućnost ostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu, nezadovoljni korisnici zdravstvenih usluga, povreda prava pacijenta, neadekvatna zdravstvena usluga, nemogućnost pristupa zdravstvenoj usluzi, diskriminacija itd“ (Institucija ombudsmena, 2023:83).

Zaštita starijih osoba u socijalnom zakonodavstvu

Fragmentirani sistem socijalne zaštite u BiH, koji karakterizira primjena različitog zakonodavstva iz oblasti socijalne zaštite na nivou entiteta i distrikta, ima za posljedicu različite mogućnosti (ne)ostvarivanja socijalnih prava starijih osoba, odnosno poduzimanja odgovarajućih mjera, posebno za povećanje penzija i ublažavanje siromaštva, ali i ostvarivanja socijalnih naknada, socijalne pomoći i slično. Pri tome, zajedničku karakteristiku socijalne zaštite starijih osoba u BiH, čini to da je ova grupa korisnika zbog nedostatka finansijskih sredstava nerijetko uskraćena u ostvarivanju pojedinih socijalnih prava, iako sva tri zakona o socijalnoj zaštiti u BiH sadrže odgovarajuće odredbe o obezbjeđenju osnovnih egzistencijalnih potreba svim najugroženijim grupama, među kojima su i starije osobe. S tim u vezi, u ovom radu, vezano za starije osobe, biće analizirana dva zakona usvojena na nivou entiteta FBiH: Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom FBiH (Federalni zakon o socijalnoj zaštiti)¹⁹ i Zakon o hraniteljstvu u Federaciji Bosne i Hercegovine (ZOH).

¹⁹ Usvajanjem, odnosno danom početka primjene (1. 9. 2022. godine) Zakona o materijalnoj podršci porodicama s djecom u FBiH prestala je primjena odredbi Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti koje su normirale institut zaštite prava porodice s djecom (čl. 87. – čl. 96).

Pravna zaštita starijih osoba u Zakonu o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom Federacije Bosne i Hercegovine

Specifičnost zakona FBiH o socijalnoj zaštiti koji, pored ostalih korisnika, normira i različita prava starijih osoba čini to da se uvjeti i postupak za sticanje tih prava i njihovo korištenje, kao i iznosi novčanih i drugih davanja utvrđuju propisima kantona,²⁰ odnosno različitim kantonalnim zakonima o socijalnoj zaštiti koji su usvojeni u svih deset kantona FBiH. Ovakvo zakonsko rješenje ima za posljedicu diskriminaciju korisnika s obzirom na to da mogućnost ostvarivanja socijalnih prava i visina iznosa novčanih i drugih davanja zavise od finansijske moći kantona, tako da neki od kantona, zakonom propisana prava, u praksi ne realiziraju.

Pri tome, Federalni zakon o socijalnoj zaštiti kao korisnike socijalne zaštite navodi: „lica i porodice u stanju socijalne potrebe“²¹ među kojima su i „stara lica bez porodičnog staranja.“²² U skladu s tim, starije osobe mogu se izdvojiti kao korisnici sljedećih prava: novčana i druga materijalna pomoć, smještaj u ustanove socijalne zaštite,²³ usluge socijalnog i drugog stručnog rada te kućna njega i pomoći u kući²⁴ (čl. 19. tač. 1., 4., 5. i 6).

20 V. čl. 19. st. 2. Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti, koji u nastavku citirane odredbe navodi: „ako to nije određeno ovim zakonom“, što se sve do danas i pored više izmjena i dopuna nije dogodilo.

21 Korisnici socijalne zaštite među kojima se nalazi i jedan broj starijih osoba su:

- Stara lica bez porodičnog staranja
- Lica s invaliditetom i lica u fizičkom i psihičkom razvoju,
- Materijalno neosigurano i za rad nesposobno lice
- Lica s društveno negativnim ponašanjem

„Lica, odnosno porodica u stanju socijalne potrebe, kojima je uslijed posebnih okolnosti potreban odgovarajući oblik socijalne zaštite (čl. 12. st. 5, 7, 8. i 9. Zakona o socijalnoj zaštiti).“

22 „Starim licem bez porodičnog stanja, u smislu člana 12. stav 1. tačka 7) ovog zakona, smatra se lice starije od 65 godina (muškarac) odnosno 60 godina (žena), koje nema članove porodice ni srodnike koji su po zakonu obavezni da ga izdržavaju, ili ako ih ima da ta lica nisu u mogućnosti da izvršavaju obavezu izdržavanja“ (čl. 16)

23 Smještaj u ustanove socijalne zaštite, pored djece, ostvaruju i punoljetne osobe, „kijima je potrebna stalna briga i pomoć u zadovoljavanju njihovih potreba, a ne mogu ih ostvariti u vlastitoj ili drugoj porodici ili na drugi način. O smještaju u ustanove odlučuje centar za socijalni rad na čijem području lice ima prebivalište“ (čl. 41. i čl. 42. Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti)

24 Federalni zakon o socijalnoj zaštiti u čl. 47. kućnu njegu i pomoć u kući određuje kao organizirano pružanje raznih usluga, kao što su: prehrana, obavljanje kućnih i drugih potrebnih poslova i održavanje lične higijene osobama koje su potpuno nesposobne za samostalan rad i privređivanje, starije od 65 godina, s trajnim smetnjama u fizičkom i psihičkom razvoju, kada te osobe nisu u stanju da se sama staraju o sebi (čl. 47. Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti). Ova usluga socijalne zaštite, čiji su korisnici većinom starije osobe, gotovo se i ne ostvaruje.

Svako od pobrojanih prava ostvaruje se na nivou kantona, koji svojim propisima mogu utvrditi i druga prava iz socijalne zaštite u skladu s programom razvoja socijalne zaštite i njegovim mogućnostima.²⁵

Novčana i druga materijalna primanja, prava koja se ostvaruju kod nadležnog organa općine na čijem području osoba ili porodica ima prebivalište, a koja za korisnike socijalne zaštite obezbjeđuje kanton, prema Federalnom zakonu o socijalnoj zaštiti su: stalna novčana pomoć, novčana naknada za pomoć i njegu od drugog lica te druga materijalna pomoć. Isti Zakon normira sljedeće uvjete za sticanje ovih prava za osobe i porodice: da su nesposobni za rad, odnosno spriječeni u ostvarivanju prava na rad;²⁶ da nemaju dovoljno prihoda za izdržavanje; da nemaju članova porodice koji su po zakonu obavezni da ih izdržavaju ili ako ih imaju, da ta lica nisu u mogućnosti da izvršavaju obavezu izdržavanja (čl. 22. st. 1. Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti). Novčanu naknadu za pomoć i njegu od druge osobe, pored osoba s invaliditetom, među kojima je i jedan broj starijih osoba, mogu ostvariti i „stara nemoćna lica“, ukoliko ispunjavaju zakonom propisane uvjete (čl. 26. st. 1. Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti).

Druga materijalna pomoć, prema Federalnom zakonu o socijalnoj zaštiti, može biti: privremena, jednokratna i druga novčana pomoć ili naturalno davanje materijalno neosiguranim osobama ili porodicama koje se iznenada nađu u stanju potrebe za društvenom pomoći, npr. elementarne nepogode, smrt jednog ili više članova porodice, povratak s liječenja itd. (čl. 28. Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti). Kao i kod drugih oblika pomoći, tako i kod materijalnih davanja, između ostalih, korisnici ove pomoći mogu biti starije osobe, ukoliko ispunjavaju zakonom propisane uvjete.

Ključna ustanova za ostvarivanje prava iz socijalne zaštite i pružanje usluga putem kojih se u cjelini ili djelimično zadovoljavaju socijalne i druge potrebe korisnika je CSR, s tim da na području FBiH ostvarivanje zakonom utvrđenih

²⁵ V. čl. 8. Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti.

²⁶ Potpuno nesposobno za samostalan rad i privređivanje, pored ostalih korisnika, je: „lice starije od 65 godina“, s tim da se i u okviru drugih skupina također nalazi jedan broj starijih osoba (v. čl. 23. tač. 1. i 2.).

prava starijih osoba, kao i ostalih korisnika, zavisi od raspoloživih finansijskih sredstava. Pored osnivanja CSR, Federalni zakon o socijalnoj zaštiti propisuje i osnivanje ustanova za odrasla i stara lica, ustanova za socijalno-zdravstveno zbrinjavanje invalidnih i drugih lica i ustanova za dnevni boravak korisnika socijalne zaštite (čl. 48. st. 1. 3. 4. i 5). Vezano za starije osobe, u navedenim ustanovama za zbrinjavanje određenih korisnika socijalne zaštite, većinom borave oni koji iz različitih razloga trebaju stalnu brigu i pomoć, a ne mogu je ostvariti u vlastitoj porodici, hraniteljskoj porodici ili na drugi način. Među njima se također nalaze i starije osobe, štíćenici, koje su zbog oduzete ili ograničene poslovne sposobnosti pod starateljstvom (čl. 160. st. 2. PZ FBiH).

Budući da Federalni zakon o socijalnoj zaštiti u svojim odredbama normira mogućnost primjene tzv. mješovitog sistema socijalne zaštite, što znači da se ovom djelatnošću može baviti i nevladin sektor (čl. 4), socijalne ustanove za zbrinjavanje starijih osoba mogu se podijeliti na: a) domove/institucije za smještaj starijih i nemoćnih osoba, čiji su osnivači kantoni i općine, privatne osobe i manjim dijelom vjerske zajednice; b) ustanove za socijalno zdravstveno zbrinjavanje osoba s invaliditetom i drugih osoba, te ustanove za dnevni boravak. Zajednička karakteristika navedenih ustanova je da starije osobe, gotovo bez izuzetka, u njima borave doživotno. Izuzetak su dnevni centri, odnosno ustanove čije usluge starije osobe koriste samo određeni broj sati svakodnevno ili u pojedinim danima u sedmici.

Uz navedeno, prema Godišnjem izvještaju institucije Ombudsmana za ljudska prava BiH za 2022. godinu, danas u FBiH osnivanje ustanova socijalne zaštite, čije je broj u stalnom porastu, prati njihovo djelovanje uređeno zakonima koji nisu mijenjani decenijama, posebno s ciljem usklađivanja njihovog broja i kapaciteta sa stvarnim potrebama društva. Dodatni problem čini i to što još nije uspostavljen efikasan sistem nadzora njihovog djelovanja kao ni sistema inspeksijskog nadzora socijalne zaštite (Institucija ombudsmena, 2023:16). Navedeno stanje, o kontinuiranom povećanju broja ovih ustanova, potvrđuju i podaci Federalnog zavoda za statistiku (FZS), prema kojima je 2018. godine evidentirano ukupno 49 navedenih ustanova, a 2022. godine njih 67 (Fede-

ralni zavod za statistiku, 2023:16). Slično stanje je i s povećanjem broja starijih osoba koje su korisnici institucionalnog smještaja. Tako je, prema istom izvoru, u 2021. godini u ustanovama socijalne zaštite boravilo ukupno 3108 starijih osoba, a 2022. godine njih 3572. Zajednička karakteristika prezentiranih pokazatelja za obje navedene godine je da se u ukupnom broju korisnika nalazi najveći procent starijih osoba koje imaju 80 i više godina.²⁷

Prezentirani podaci, između ostalog, pokazuju da se u ustanovama socijalne zaštite za smještaj starijih osoba u FBiH nalazi mali broj onih od 65 do 75 godina. Tome najvećim dijelom doprinose uvijek relativno visoke cijene smještaja, koje se bitno razlikuju između državnih i privatnih ustanova, kao i kvaliteta usluga, što ima za posljedicu da se briga o starijim osobama u najvećoj mjeri prepušta porodici, odnosno porodičnoj solidarnosti.

S druge strane, iako je u FBiH socijalna i zdravstvena zaštita svih korisnika/pacijenata regulirana različitim zakonima, Federalni zakon o socijalnoj zaštiti normira da se pojedinim grupama koje su korisnici socijalne zaštite na teret sredstava socijalne zaštite osiguravaju i određeni oblici zdravstvene zaštite (čl. 20. Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti), što ukazuje na finansijsku preopterećenost sistema socijalne zaštite koji i tako ne raspolaže dovoljnim sredstvima, čak ni za neke od najosnovnijih potreba korisnika. Stoga se ovakvo stanje posebno reflektira i na rad CSR u dijelu provođenja odgovarajuće (neophodne) zaštite starijih osoba, posebno na nivou lokalne zajednice, ali i u okviru institucionalnog smještaja osoba starije životne dobi za koje sredstva na ime ovog oblika zbrinjavanja snosi društvo.

²⁷ U 2021. godini od ukupnog broja 3108 starijih osoba 65 +, njih 1811, ili gotovo 60 %, imalo je 80 i više godina. Slično stanje je i u 2022. godini, gdje je od ukupnog broja 3572 osoba starijih od 65+, njih 2006 imalo 80 i više godina (Federalni zavod za statistiku, 2022: 73) i (Federalni zavod za statistiku, 2023: 47).

Pravna zaštita starijih osoba u Zakonu o hraniteljstvu u Federaciji Bosne i Hercegovine

Za razliku od institucionalne zaštite, koja se primjenjuje u skladu s odredbama Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti, vaninstitucionalna zaštita starijih osoba, zajedno sa vaninstitucionalnom zaštitom drugih ranjivih grupa, realizira se u skladu s odredbama ZOH (2017). Ovaj zakon, pored principa, uvjeta, podobnosti za bavljenje hraniteljstvom, vrste i broja hranjenika, obaveze, odgovornosti i prava hranitelja i CSR, prava i obaveze hranjenika itd (čl. 1. ZOH) normira dvije osnovne vrste hraniteljstva: a) prema potrebama hranjenika (tradicionalno, specijalizirano, hitno i povremeno hraniteljstvo i b) prema statusu hranitelja (srodničko i nesrodničko hraniteljstvo). (čl. 8. i čl. 13. ZOH) Sam institut hraniteljstva, Zakon o hraniteljstvu (ZOH) određuje kao oblik zaštite izvan vlastite porodice kojim se, pored djeteta, odrasloj osobi osigurava odgovarajući porodični smještaj i zaštita u hraniteljskoj porodici (čl. 2. tač. d). Budući da se u odredbama ZOH samo kod hitnog oblika hraniteljstva, koji „podrazumijeva situacije u kojima je odraslom licu potrebno hitno zbrinjavanje“ (čl. 11. st. 3), navode starije osobe, odnosno odraslo lice „jer je staro, nemoćno, napušteno, a ovisno je o pomoći i njezi drugog lica“ (čl. 11. st. 3. tač. a), moguće je zaključiti da se pojam „odraslo lice“ odnosi na sve punoljetne osobe među kojima je određen broj osoba starijih od 65 godina koje se mogu obuhvatiti ovim oblikom zaštite.

Uz navedeno, ZOH normira mogućnost da se hranitelj, pored staranja o hranjeniku u svom stambenom prostoru, izuzetno, ukoliko je to u najboljem interesu hranjenika, može starati i u stambenom prostoru hranjenika (čl. 16). Ovakvo normiranje je od nemjerljive važnosti za hranjenika/stariju osobu, budući da on nastavlja život u poznatom ambijentu koji mu pruža osjećaj sigurnosti, protkan različitim emocijama i sjećanjima. S tim u vezi, značaj poznatog okruženja, a time i očuvanje ranije postignutog nivoa socijalne uključenosti, za stariju osobu/hranjenika prepoznat je i u principima hraniteljstva, posebno u principu održivosti socijalnih veza (čl. 3-7 ZOH).

S druge strane, kako u BiH hraniteljstvo, odnosno smještaj u drugu porodicu,²⁸ kao vaninstitucionalni oblik zaštite starijih osoba, ima dugu, višedecenijsku tradiciju, bilo bi za očekivati njegovu punu razvijenost u smislu obuhvata velikog broja starijih osoba, što se u praksi još ne događa. U prilog tome govore podaci FZS, prema kojima je u 2021. godini na području FBiH hraniteljstvom obuhvaćeno ukupno 28, a 2022. godine ukupno 18 osoba starosne dobi od 50 do 70+ godina, s tim da je 2021. godine u grupi starijih 70+ evidentirano samo šest hranjenika, a 2022. godine njih sedam (Federalni zavod za statistiku, 2022: 64 i Federalni zavod za statistiku, 2023: 38)

Navedene podatke nije jednostavno komentirati, budući da razlozi malog broja smještaja starijih osoba u hraniteljske porodice mogu biti različiti, od nezainteresiranosti hranitelja i hraniteljske porodice za smještaj ove grupe hranjenika do izbjegavanja starijih osoba da budu smještene u hraniteljsku porodicu, s tim da se to najvjerojatnije ne odnosi na smještaj u srodničku porodicu, kao i na slučajeve smještaja gdje se hranitelj u stambenom prostoru hranjenika stara o njemu. Pri tome, ono što je izvjesno i što se s puno osnova može utvrditi je činjenica da se starijoj osobi smještajem u hraniteljsku porodicu obezbjeđuje porodični ambijent sličan onome u vlastitoj porodici.

Naime, starija osoba/hranjenik u hraniteljskoj porodici, pored zajedničkog stanovanja sa članovima ove porodice, ima ishranu, brigu o zdravlju, higijeni i sl, ali i to da ga hraniteljska porodica u pravilu doživljava kao jednog od svojih bliskih članova. Također, smještaj starije osobe u hraniteljsku porodicu koja živi na području lokalne zajednice u kojoj je starija osoba već boravila stvara pretpostavke da je ona u mogućnosti da nastavi socijalne kontakte i bliskost sa srodnicima, prijateljima, susjedima i znancima, što posebno utječe na njevu bržu uključenost i prihvaćanje novog ambijenta življenja.

²⁸ Smještaj u drugu porodicu, kao vaninstitucionalni oblik zaštite, pored djece i različitih grupa odraslih osoba, među kojima su i starije osobe, bio je normiran odredbama Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti koje su danom početka primjene ZOH (mart 2018) prestale da važe.

Zaključak

Analiza odgovarajućih odredaba ključnih međunarodnih dokumenata, koji su usvojeni na nivou UN, VE i EU, u vezi s pravnom zaštitom, odnosno ostvarivanjem ljudskih prava starijih osoba pokazuje da, i pored kontinuiranih nastojanja najmjerodavnijih svjetskih i evropskih organizacija i institucija, u većini država svijeta one još žive, posebno u siromaštvu i socijalnoj izolaciji, što nema nikakvog utjecaja na stanje da danas ukupno svjetsko stanovništvo živi duže nego u bilo kojem prethodnom periodu. Ovo se prvenstveno odnosi na Evropu, u kojoj se dobni profil društva mijenja gotovo nevjerovatnim tempom, o čemu govore posebno procjene sadržane u Zaključcima Vijeća EU o uključivanju starenja u javne politike: da će se do 2060. godine prosječni očekivani životni vijek produžiti za 8,5 godina za muškarce (na 84,5 godina) i za 6,9 godina za žene (na 89 godina), uz relativno male razlike među državama članicama koje su važne u pogledu očekivanog životnog vijeka (EU. 2021:tač. 2). Prezentirane procjene neminovno zahtijevaju dodatne napore ovih država na prevenciji daljnjih socioekonomskih i demografskih posljedica, uz kontinuirani izazov da se starijoj populaciji u punoj mjeri omogući ostvarivanje temeljnih ljudskih prava i sloboda, kao i poštovanje njihovog dostojanstva.

Navedeno posebno zato što je danas u većini evropskih država jedan od najprisutnijih problema, iako zabranjena pravom EU, dobna diskriminacija u svojim brojnim oblicima, kao i stigmatiziranje starijih osoba, što dodatno utječe na njihovu socijalnu izolaciju (EU. 2021:tač. 6), čime su najviše pogođene starije osobe s invaliditetom. U takvim okolnostima najstarija populacija u brojnim državama Evrope i svijeta većinom se osjeća bespomoćno i prepuštena sama sebi, svjesna da dosadašnja nastojanja i pokušaji s ciljem da se kroz brojne međunarodne dokumente istakne i realizira obaveza država na poštovanje njihovih osnovnih prava i sloboda, nisu dali očekivane rezultate.

S tim u vezi, i analiza ključnih međunarodnih dokumenata o pravima starijih osoba, koja je prezentirana u ovom radu, pored različitih izazova i mogućnosti, posebno evropskog društva, praćenih nespornim efektom povećanja broja starijih osoba na sve generacije i sve faze njihovog života, pokazala je da oni ne čine dovoljnu osnovu za osiguranje obavezne primjene specifičnih prava starijih osoba.

Moguće rješenje ovog problema, uzimajući u obzir višedecenijsko iskustvo stečeno nakon usvajanja KPD i KPOSI, treba tražiti u donošenju posebne konvencije o pravima starijih osoba na nivou UN-a, čije bi odredbe trebale sadržavati odgovarajuće postavke postojećih međunarodnih dokumenata o pravima ove populacije. Budući da bi navedena konvencija imala obavezujući karakter za one zemlje koje su izvršile njezinu ratifikaciju, time bi bile stvorene neophodne pretpostavke za promjenu postojećeg odnosa prema starijim osobama, posebno u dijelu osiguranja primjene temeljnih ljudskih prava i poštovanje njihovog ljudskog dostojanstva.

U istom kontekstu, prezentirana analiza odgovarajućih odredaba o pravima starijih osoba u zakonodavstvu FBiH (PZ FBiH, ZZZ, Federalni zakon o socijalnoj zaštiti i ZOH), i pored određene usklađenosti s odgovarajućim međunarodnim dokumentima, pokazala je da primjena ZZZ i Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti, pored ostalog, u praksi dovodi do svojevrstne diskriminacije korisnika, budući da su u FBiH sistemi zdravstvene i socijalne zaštite fragmentirani na način da su u nadležnosti kantona. Ovakvo zakonsko normiranje u oblasti zdravstva dovelo je do stanja da, pored fonda solidarnosti, koji je formiran na nivou FBiH, postoji još deset kantonalnih fondova iz ove oblasti, što stvara uvjete, ne samo da korisnici nejednake mogućnosti korištenja zdravstvenih usluga nego i to da neki od njih, među kojima je i jedan broj starijih osoba, nemaju zdravstveno osiguranje, a time ni mogućnost odgovarajućeg liječenja. Slično navedenom je i stanje s primjenom Federalnog zakona o socijalnoj zaštiti, gdje se različita prava iz oblasti socijalne zaštite najvećim dijelom ostvaruju na nivou deset kantona, u skladu s odredbama kantonalnih zakona o socijalnoj zaštiti.

Time visina socijalnih davanja i nivo usluga socijalne zaštite zavise od materijalnih mogućnosti kantona, s tim da pojedini kantoni određene vrste davanja, zbog nedostatka finansijskih sredstava, ne isplaćuju korisnicima. Za razliku od prethodna dva zakona, prava normirana u PZ FBiH i u ZOH ostvaruju se na nivou FBiH, čime su stvorene podjednake mogućnosti njihove primjene za sve korisnike, bez mogućnosti diskriminacije.

Zajednička karakteristika sva četiri analizirana zakona je to da se njihove odredbe, koje se odnose na prava starijih osoba, većim dijelom usklađene s odgovarajućim međunarodnim standardima, u praksi primjenjuju parcijalno, najčešće zbog nedostatka materijalnih sredstava, što se posebno odnosi na zakone iz zdravstvene i socijalne zaštite. Stoga je u doglednoj budućnosti moguće očekivati da će u BiH, a time i u FBiH zakonodavstvo iz navedenih oblasti biti harmonizirano sa zakonodavstvom EU, čime će se, pored ukidanja postojeće diskriminacije građana, najvjerovatnije stvoriti pretpostavke da ostvarivanje prava korisnika ne zavisi od materijalnih mogućnosti kantona, nego da realizacija prava bude jedinstvena na nivou FBiH ili moguće i na nivou BiH.

Literatura:

- o Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2023), Saopćenje, Demografija i socijalna statistika, br. 1.
- o Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2022), Tematski bilten 02: Demografija 2021, Sarajevo.
- o Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2021), Tematski bilten 02: Demografija 2020, Sarajevo.
- o Europska Unija, (2016), Povelja o temeljnim pravima Europske Unije, br. 2016/C 202/02, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=RO>. Pristupljeno 1. oktobra 2024.
- o Europska Unija, (2021), Zaključci Vijeća EU o uključivanju starenja u javne politike, br. 6976/21, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6976-2021-INIT/hr/pdf>. Pristupljeno 1. oktobra 2024.

- o Federalni zavod za statistiku, (2022) Statistički bilten broj 351, Sarajevo.
- o Federalni zavod za statistiku, (2023) Statistički bilten broj 367, Sarajevo.
- o Federalni zavod za statistiku, (2020) Projekcija stanovništva Federacije Bosne i Hercegovine 2020-2070, Sarajevo.
- o Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH (2023), Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2022. godinu, Banja Luka, https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2023042110381041bos.pdf. Pristupljeno 1. novembra 2024.
- o Miković, B. (2024), Social Welfare Policies and Social Work in Federation of Bosnia and Herzegovina, in: *Social Work and Social Policy Transformations in Central and Southeast Europe*, editor Maja Gerovska Mitev, Springer, pp. 143 - 162.
- o Miković, M. Bašić, S. (2017). *Odabrane teme socijalne politike i socijalnog rada*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- o Miković, M. (2016). Socijalni status, potrebe i briga o starijim osobama u BiH, u: *Odabrane teme savremene socijalne politike i socijalnog rada*, Sarajevo.
- o Pejčak, V. (2001). *Psihologija treće životne dobi*, Prosvjeta, Zagreb.
- o Porodični zakon Federacije BiH, „Službeni list Federacije Bosne i Hercegovine“ br. 35/05, 41/05, 31/14 i 32/19.
- o Porodični zakon Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“ br. 17/23 i 27/24.
- o Porodični zakon Brčko Distrikta BiH, „Sl. glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine“ br. 23/07.

- o Roksandić Vidlička, S. Šikoronja, S. (2017), Pravna zaštita starijih osoba, osobito sa duševnim smetnjama iz hrvatske perspektive: Zašto nam je potrebna Konvencija UN-a o pravima starijih osoba, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilište Rijeka*, 1101-1129.
- o Sumrak, D. (1995), *Socijalna gerontologija*, Agencija San, Beograd.
- o UN Generalna skupština (1966), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, „Službeni list SR BiH“ br. 25/93.
- o UN (1973), Rezolucija o starijim osobama, broj RES3137 (XXVI-II), <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nro/282/09/pdf/nro28209.pdf?token=aGZPPchuUP3N12IMpw&fe=true>. Pristupljeno 1. oktobra 2024.
- o UN (1982), Bečki međunarodni plan akcije o starenju, Rezolucija Generalne skupštine br. 37/51, <https://www.un.org/esa/socdev/ageing/documents/Resources/VIPEE-English.pdf>. Pristupljeno 15. oktobra 2024.
- o UN (1989), Konvencija o pravima djeteta, „Sl. list R. BiH, br. 2/92 i 13/94.
- o UN (1991), Implementacija međunarodnog plana akcije o starenju i aktivnosti u vezi s tim, Rezolucija 46/91. Dostupno na: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nro/581/79/img/nro58179.pdf>, pristup 20.10.2024. godine.
- o UN (1992), „Izjava o starenju“, Rezolucija Generalne skupštine [A/RES/47/5](https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nro/023/73/img/nro02373.pdf?token=OfsupTqJOhDKH7e7rH&fe=true), <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nro/023/73/img/nro02373.pdf?token=OfsupTqJOhDKH7e7rH&fe=true>. Pristupljeno 11. oktobra 2024.
- o UN (1995) Ekonomsko i socijalno Vijeće Opći komentar Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima br. 6: „Ekonomska, socijalna i kulturna prava starijih osoba“, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2FCESCR%2FGEC%2F6429&Lang=en. Pristupljeno 3. oktobra 2024.

- o UN (1995), Međunarodna godina starijih: prema društvu za sve godine, Rezolucija Generalne skupštine 50/141, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n96/763/33/pdf/n9676333.pdf?token=9FFTb-2mVf1Omg9HzuV&fe=true>. Pristupljeno 1. oktobra 2024.
- o UN (2002), Politička deklaracija i Madridski međunarodni akcijski plan mjera u vezi sa starenjem, usvojeni na Drugoj Svjetskoj skupštini o starenju 2002. godine, <https://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/7%20MIPAA%20Akcioni%20oplan.pdf>. Pristupljeno 1. oktobra 2024.
- o UN (2006), Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, „Službeni glasnik BiH – Međunarodni ugovori“, br. 11/09.
- o UN (2008), Ekonomsko i socijalno Vijeće, Regional Dimensions of the Ageing Situation, New York, <https://globalag.igc.org/agingwatch/desa/aging/mipaa/regionaldimensions.pdf>. Pristupljeno 1. oktobra 2024.
- o UN, Ekonomsko vijeće za Europu (UNECE), (2017), Lisabonska ministarska deklaracija, usvojena na četvrtoj Ministarskoj konferenciji o starenju: „Održivo društvo za sve životne dobi: prepoznavanje potencijala za duži vremenski život“, https://unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/Ministerial_Conference_Lisbon/Declaration/2017_Lisbon_Ministerial_Declaration.pdf. Pristupljeno 1. oktobra 2024.
- o Ustav Bosne i Hercegovine (1995), Aneks 4 Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, https://www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf. Pristupljeno 8. oktobra 2024.
- o Vijeće Europe (1950), Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_BOS.pdf. Pristupljeno 10. aprila 2024.
- o Vijeće Europe (1996), Europska socijalna povelja, revidirana, https://www.mhrr.gov.ba/pdf/ljudskaprava/evropska%20socijalna%20povelja%20_revidirana_.pdf. Pristupljeno 22. oktobra 2024.

- o Vijeće Europe (1997), Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine: Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini, <https://www.blchr.org/wp-content/uploads/2022/08/Konvencija-o-zastiti-ljudskih-prava-i-dostojanstva....pdf>. Pristupljeno 1. oktobra 2024.
- o Vijeće Europe (2014), Preporuka Odbora ministara državama članicama o promicanju ljudskih prava starijih osoba, CM/Rec(2014)2, <https://search.coe.int/cm/#%22CoEIdentifier%22:%2209000016805c649f%22,%22sort%22:%22CoEValidationDate%20Descending%22%7D>. Pristupljeno 2. oktobra 2024.
- o Zakon o hraniteljstvu u Federaciji Bosne i Hercegovine, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine”, br. 19/17.
- o Zakon o materijalnoj podršci porodicama s djecom u Federaciji Bosne i Hercegovine, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine ” br. 52/22 i 58/24.
- o Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica s djecom Federacije Bosne i Hercegovine, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine ” br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 45/16, 40/18 i 16/2023.
- o Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“ br. 37/12, 90/16, 94/19 i 36/22.
- o Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, „Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine“ br. 1/03, 4/04, 19/07 i 2/08, 21/18 i 32/19.
- o Zakon o zdravstvenoj zaštiti Federacije Bosne i Hercegovine, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“ br. 46/10 i 75/13.